

Biblioteket mellem fortid og fremtid

En anmeldelse af Leif Emerek

Geir Vestheim: Folkebibliotek i forvandling/Geir Vestheim. - Oslo: Det Norske Samlaget, 1992. - 157 sider.

Den skandinaviske biblioteksforskning er af grunde, som jeg ikke skal berøre i denne sammenhæng først i sin vorden, og det er på en måde godt, at den er det. For det første fordi et nyt forskningsområde i forhold til etablerede forskningsområders træghed besidder en dynamik, en teoretisk og metodisk afprøvende mangfoldighed og et mod til at opsøge problemstillinger og mulige løsninger. For det andet kan vel næppe mere forbavse nogen med kendskab til folkebibliotekerne, at de står over for omfattende interne og eksterne problemer, hvor både den eksterne og interne identitet bliver sat på en meget alvorlig prøve. Vel den skrappeste siden folkebibliotekernes grundlæggelse for 100 år siden.

I den situation kan forskning være meget nyttig dels ved at diagnosticere og dels ved at belyse mulige veje ud af problemerne. Det er derfor spændende at modtage et norsk bidrag til belysning

af den aktuelle situation i og omkring folkebibliotekerne. For selv om der eksisterer forskelle i de skandinaviske bibliotekers virksomhed, så er de fælles om den grundlæggende oplysningside: folkebibliotekernes formål er at formidle kundskab og kultur - ikke blot af hensyn til den enkelte borgers åndelige berigelse, men også af hensyn til almenvellets udvikling i retning af materiel og åndelig velfærd. I sidste instans er det folkebibliotekernes opgave at bidrage til udviklingen af demokratiet som et universelt gode. Og netop den kaldelse anfægtes i disse år.

Det er dette, der er udgangspunktet for Geir Vestheims bog. Forfatteren er ansat ved Distrikthøgskolen i Hedmark. Bogen er et resultat af og en del af et større norsk forskningsprogram om kultur og regional udvikling. Det blev påbegyndt i 1989 og omfatter offentlige kulturinstitutioner. Det er iværksat af bl.a. Norsk Kulturråd og støttet af det norske Statens Bibliotekstilsyn.

Geir Vestheim baserer sin undersøgelse på interviewmateriale fra seks forskellige folkebiblioteks-

systemer. Materialet er bearbejdet med henblik på **"å presentere noen refleksjonar og visionar om folkebiblioteket som kulturinsitusjon i en social og kulturell brytingstid"** (p.9). Der er endvidere i fremstillingen en del historisk stof, da Vestheim har det grundsyn, at uden **"innsikt i fjern og nær fortid kan vi heller ikkje danne os bilde av framtida. For å tenke framover må vi først tenke bakover"**. (p.9f). Nutiden er med andre ord for Vestheim broen mellem fortid og fremtid. Folkebiblioteket betragtes således som en del af en historisk kontinuitet og som del af en historisk opbrudsproces.

Bogen er disponeret i ti hovedkapitler, som hver for sig ridser nogle delproblemstillinger og nogle delteorier op. Det første kapitel kan betragtes som en slags udvidet problemformulering, hvor der dels gøres rede for de krav om fornyelse, institutioner og professioner er udsat for i disse år og dels historisk for den **oplysningstanke og den enheds-kultur**, som er så vigtig for de skandinaviske folkebibliotekers "sjæl". Det, der er med til at sætte de ny krav, er iflg. Vestheim for det første forvandlingen af kundskab og oplysning - begreber der er bundet til en demokratisk udviklingsproces - til et instrumentaliseret informationssyndrom knyttet til marked og ekspertviden. I kraft af denne forandring udsættes bibliotekaren for ny krav om kompetenceudvikling, internationalisering og omstilling (jvf.p.20). For det andet er det forvitringen i den enhedskultur, som også har udgjort en grundpille i de skandinaviske folkebiblioteker, samtidig med at kultur som forestilling er gjort til et nøgleord såvel i global som regional forstand. Iflg. Vestheim befinder folkebibliotekerne sig således i en kompleks og modsigelsesfyldt situation, hvor de både skal definere en ny identitet og bidrage til handlingsalternativer og fremtidstro. De skal på samme tid producere modbilleder til forfaldet og tilpasse sig dette (jvf.p.22f.). Det er denne generelle ramme, de øvrige ni hovedkapitler refererer til.

I kapitel 2 gives en redegørelse for de teoretiske og metodiske problemer, der er forbundet med analy-

sen af de ændringsprocesser, bibliotekerne befinder sig i. Vestheim placerer sig selv og sin undersøgelse af de seks udvalgte biblioteksområder i en samfundsvidenskabelig og hermeneutisk tradition. Derved placerer han sig bevidst i modsætning til den system- og teknologiorienterede biblioteksforskning. Der gives ligeledes en oversigt over den biblioteksforskning i Skandinavien, som er beslægtet med Vestheims egen. Den metodiske fremgangsmåde i Vestheims fremstilling er baseret på interviews og "tekstanalyse". Det er den, fordi han vil karakterisere det **"verdensbillede"**, der eksisterer i hovederne på de implicerede personer, og fordi han vil nå frem til en **"overskridende forståing"** (p.29) af det praktiske biblioteksarbejde.

I kapitel 3 karakteriseres forholdet mellem bibliotekar og bruger. Med udgangspunkt i bl.a. den danske etnolog Thomas Højrup's livsformsanalyser når Vestheim frem til, at bibliotekarens selvforståelse er beslægtet med karrierelivsformens. Det vil sige, at **"meininga med livet"** (p.35) er bundet til selve arbejdet og engagementet heri, ligesom der har eksisteret en lang tradition for, at bibliotekarens kompetence har været bundet til materialerne og kun i mere beskedent omfang til viden om brugerne. Det har således været bibliotekarens alment akcepterede opgave at definere, hvad der vigt og værdifuldt for brugerne. I den aktuelle ændringssituation er den traditionelle autoritet truet af to forhold: dels af at den "almindelige" bruger selv i langt højere grad vil definere sin behov og dels er en ny brugertype blevet mere og mere dominerende - nemlig den **"målrasjonelle brukaren"** (p.33). Dennes biblioteksbenyttelse er defineret ud fra en rationel kundskabsinteresse (p.40). Endvidere er denne bruger i højere grad interesseret i service og kvalitet end i, hvem der leverer tjenesteydelse. Det vil sige, at den klassiske bibliotekarrolle iflg. Vestheim er under forandring mod en situation, hvor arbejdets kompetence består i et indgående og præcist kendskab til brugerne frem for til materialerne. En konsekvens heraf kunne være, at brugerne skal have langt større indflydelse på anskaffelser og prioriteringer i det enkelte bibliotek. Men for Vestheim vil bruger-

styring betyde, at det **"moralske og kulturpolitiske grundlaget for folkeoplysningstanken"** undergraves (p.52). Der eksisterer således en konflikt mellem den klassiske bibliotekariske kompetence og brugernes behov. Denne mener Vestheim at kunne løse ved at referere til Aristoteles' lære om talekunsten. Heri indgår tre centrale begreber: etos(sandhed), logos(budskab) og patos ("form"). Etisk integritet og faglig kompetence er det eneste, der giver troværdighed. Så derfor: **"Å la brukargruppene styre prioriteringane kan føre til eit betre folkebibliotek - men det er ikkje sikkert at dette blir konsekvensen. Føresetnaden for at det skal skje, er at det er samsvar mellom etos og logos. Og det er ikkje marknaden som bestemmer kva etos skal vera. Sanninga blir ikkje skapt av marknaden, men av enkeltindividet i samspel med det som samfunnsinstitusjonane definerer som sant og rett.** (p.53).

Fra den individuelle problematik i kapitel 3 går Vestheim i kapitel 4 til en fremstilling af forholdet mellem biblioteker og andre offentlige institutioner i et regionalt område. Pointen er, at "pionerer" (p.67) i en af de undersøgte regioner fik etableret et netværk mellem 7 selvstændige biblioteker. Dette netværk betød bl.a. **"fagspecialisering og felles ressursutnytting"** (p.56). Dette implicerer også en konflikt mellem den traditionelle institutionskultur og professionsidentitet, som bl.a. består i, at hvert bibliotek for sig skal være et universalbibliotek, og en anden struktur med specialisering og arbejdsdeling de enkelte biblioteker imellem. Også den konflikt kan løses gennem accepten af gensidig afhængighed - accept af at del og helhed er uløseligt forbundne. Denne **"organiske solidaritet"** (p.70) rummer endvidere den fordel, at det enkelte bibliotek kan fastholde sin individualitet og forskel til de andre biblioteker i netværket. Betegnelsen "organisk solidaritet" har Vestheim hentet fra den klassiske franske sociolog Emile Durkheim.

I forbindelse hermed diskuteres i kapitel 5 fylkesbibliotekets/centralbibliotekets funktion. Vestheim

finder i overensstemmelse med sit interviewmateriale, at dets rolle skal nedtones evt. helt afvikles.

I kapitel 6 fremstilles forholdet mellem folkebiblioteket som institution og politikerne. I et historisk rids, teoretisk funderet i Jürgen Habermas' analyse af den borgerlige offentlighed, viser Vestheim, hvorledes folkebiblioteket har mistet sin ideologiske styrke - hvorledes det i værdimæssig henseende er blevet neutraliseret. Denne udvikling skyldes, at folkebiblioteket efterhånden eksisterer i kraft af et kulturpolitisk kompromis mellem forskellige sociale kulturelle interesser - bondens, arbejderens og borgerens. Det er dermed blevet usynligt og må lade sig nøje med den **"diffuse velviljen"** (p.93). Det er derfor vigtigt, at den slumrende oplysningstanke vækkes og mobiliseres som modforestilling til bl.a. de anmassende billeder af "informations-samfundet". Oplysningstanken knytter sig til individ og demokrati - individet er subjekt. Informations-samfundet knytter derimod individet til sig som objekt for mængden af information (jvf.p.99). Nyideologiseringen og revitaliseringen af oplysningsideen er iflg. Vestheim både de lokale og de nationale politikeres ansvar. Problemet er imidlertid, at også politik i højere og højere grad har mistet substans - den har forvandlet sig til et mediespil, hvor form er mere vigtig end indhold (p.95). Alligevel appelleres der til politikerne (p.103f).

I forlængelse af problemstillingen i kapitel 6 forbindes i kapitel 7 - igen på grundlag af Habermas - folkebiblioteket med offentlighedens og den offentlige meningsdannelse historie. Hos Habermas består en af pointerne i, at offentlighed - forstået som herredømmefri meningsudveksling mellem frie og lige individer - er gået i forfald, fordi økonomiske og politiske interesser har overlejret den fri meningsudveksling. Parallelt hermed er biblioteket som en hovedhjørnesten i den fri meningsdannelse truet af **"massekommersialisme"** (p.119).

I kapitel 8 viser Vestheim, hvorledes genskabelsen af oplysningstraditionen bl.a. kan finde sted ved at

folkebiblioteket knytter sig stærkt og forpligtende til den regionale kulturkapital - et begreb, der er hentet hos den franske kultursociolog Pierre Bourdieu. Hos Vestheim kommer det til at betyde, at bibliotekerne forbinder sig med mangfoldigheden af folkelige kulturtraditioner i den enkelte region - enten de nu eksisterer i byerne eller i de agrare regioner (p.128). Kun mobiliseringen af denne folkelige kulturkapital kan yde modstand mod **"oppbrot og verdinivellering"** (p.126).

I kapitel 9 fremskrives den samfundsmæssige udvikling med c. 30 år. Der ridses tre mulige situationer op. Den eneste positive består i et scenarium, hvor samfundet har udviklet sig i egentlig demokratisk retning med høj grad af decentralisering i forvaltningen og deltagerdemokrati for borgerne (p.142). Små og mellemstore kommuner udvikler sig forskelligt men arbejder alligevel sammen (p.135) - bl.a. som modtræk mod den **"kommersielle satelittkulturen, som har flomma over oss i mange år"** (p.142). Perspektivet er - denne gang med baggrund i den tyske hermeneutiker Hans-Georg Gadamer - at folkebibliotekerne forvandler sig -jvf. den titel Vestheim har givet sin fremstilling. Forvandling stå i modsætning til forandring, som betyder, at fænomenet ændrer sig totalt - bliver til noget helt andet. I forvandlingen ligger der en kontinuitet mellem fortid, nutid og fremtid. Det betyder, at oplysningstanken og dermed bibliotekerne både kan forny sig og fastholde sin indre identitet (p.144).

I det tiende og sidste kapitel trækkes hovedlinjerne i fremstillingen op: hvorledes skal folkebiblioteket holde balancen mellem traditionens store fortælling og den fornyelse, som synes så påkrævet. Hvilke brugergrupper skal prioriteres, hvorledes skal biblioteket indgå i en interaktion med den eksisterende kulturelle kapital. Og endelig: hvorledes skal folkebibliotekerne undgå at blive **"offer for den smartaste EDB-kremmaren"** (p.150). Til det sidste spørgsmål er svaret udvikling af teorier og metoder, der kan løfte diskussionen om folkebibliotekerne **"litt opp frå bakken"** (p.150).

Geir Vestheims fremstilling er, som det gerne skulle fremgå af det foregående, meget bredt anlagt: fremstillingen er mættet med teoretiske anslag fra felter som kulturfilosofi, organisations- og professionsproblemer, informations- og kommunikationsteori. Dertil kommer, at de principielle problemområder er omgivet af stof fra kultur- og idehistorien. Der er to formål med dette: for det første ønsker Vestheim, at løfte den biblioteks-faglige diskussion ud over sin binding til det daglige praksisniveau. For det andet demonstrerer Vestheim, at problematikkerne i og omkring folkebibliotekerne er af særdeles kompleks karakter. Denne påvisning af problemernes polyfoni er i sig selv vigtig og fortjenstfuld.

Jeg har imidlertid nogle indvendinger mod sider af Vestheims fremstilling. De vedrører hans grundforståelse af den historiske opbrudssituation, bibliotekerne befinder sig i, forholdet mellem de forskellige teoretiske niveauer og endelig fremstillingens grundopfattelse af folkebiblioteket og oplysnings-traditionen.

Udgangspunktet for Vestheims bog er klart nok, at folkebibliotekerne befinder sig i en identitetskrise i skæringspunktet mellem det moderne og det postmoderne - mellem industri- og informations-samfund, ligesom professionen befinder sig i et dilemma mellem den klassiske selvforståelse - "kaldet"- og service- og funktionærbevidstheden. Det er sandsynligvis en rigtig diagnose, men svagheden er, at den ikke tænkes konsekvent igennem. Tværtimod afvises den gang på gang i fremstillingen (jvf. f.eks. pp.22, 126, 139, 149), ligesom det ovenfor omtalte fremtidsscenario (p.140-144) implicit peger på en grundlæggende historieopfattelse der ligger tæt på den klassiske dannelsesstankes billede af menneskelig udvikling: harmoni - krise og ny harmoni. Først er bibliotekerne i barndommen i samfundsmæssig medvind, så martres de i den tidlige voksenalder for så endelig at nå den modenhedens harmoni, hvor ydre og indre konflikter er gennemlevet. Det forekommer mig at være en eventyrlig konstruktion, der ikke gennemreflekterer det historiske opbruds

karakter, som fremstillingen kredser så meget om. Måske er det sådan, at både institutioner og mennesker må leve med, at opbrud og forandring er historisk grundvilkår. Jeg er således skeptisk over for den organismetanke, Vestheim lægger til grund for sin beskrivelse af forholdet mellem fortid, nutid og fremtid. Fremfor at opleve historien som kontinuitet vil vi snarere få den erfaring, at nutid får karakter af altid allerede at være fremtid. Vestheim gør det modsatte i sin bog: han lader det aktuelle forsvinde i historisk stof. Det er faktisk sådan, at historien og bibliotekshistorien står meget klarere fremstillet end de nutidige problemers omfang og karakter. For mig er der ingen tvivl om, at vi befinder os i **et epokalt skifte**, hvor forholdet mellem før, nu og siden vil antage en hel anden karakter. Det får naturligvis også konsekvenser for bibliotekernes måde at være bibliotek på.

Det andet felt i Vestheims fremstilling, som forekommer mig problematisk, er det ikke helt afklarede forhold mellem de mange forskellige teorielementer, der indgår i teksten. Teorielementerne er hentet vidt forskellige steder: Aristoteles, Durkheim, Habermas, Bordieu, Gadamer, Morin, Hjørup og Sven Møller Kristensen. Det kan i princippet være meget frugtbart at søge forskellige teoretiske paradigmer forenet i en analyse af et bestemt genstandsområde, som jo netop er komplekst, og som desuden er noget nær "jomfruelig", når det kommer til principielle og teoretiske momenter. Men for at en sådan sammenføring af forskellige teoriområder kan foretages, så kræver det for mig at se, at de forskellige felter reflekteres sammen i nogle overordnede synsvinkler, der kan kaste nyt lys over det analyserede - her folkebiblioteket i en brydningstid. Hvis de mange enkelte teorielementer ikke samles, så sker der let det, som også er sket for Vestheims fremstilling: for det første får vi egentlig ikke produceret ny viden, for det andet får fremstillingen en fragmenteret og kompilatorisk karakter, og for det tredje ender den i klassifikationsøvelser. Et eksempel herpå er Vestheims brug af Durkheims skelnen mellem mekanisk og organisk solidaritet (p.69-72). Der beskrives et netværkssamarbejde mellem nogle

biblioteker, og denne beskrivelse munder ud i en karakteristik af samarbejdet som udtryk for organisk solidaritet. Det er efter min opfattelse en lidet perspektivrig måde at genbruge teorielementer på: for det første fordi historien sådan set har overhalet den mekaniske solidaritet. Organisk solidaritet, som bygger på arbejdsdeling og specialisering og dermed på en høj grad af gensidig afhængighed, er derimod det historiske udgangspunkt for alt samarbejde mellem mennesker og institutioner. Så derfor får vi egentlig ikke noget nyt at vide om den aktuelle krise i og omkring folkebiblioteket. For det andet er brugen af begrebsparret mekanisk/organisk solidaritet ikke integreret i en overordnet synsvinkel på stoffet, og det betyder, at begreberne kommer til at virke tilfældigt valgte i fremstillingens helhed. For det tredje virker det, som om det bliver et mål i sig selv at få karakteriseret samarbejdet mellem nogle biblioteker på en bestemt måde, selv om det faktisk er uden udsagnskraft. Dertil kommer, at det vel kan diskuteres, om ikke Durkheims solidaritetsbegreber er usamtidige i forhold til den situation, Vestheim gerne vil beskrive. De beskriver jo netop overgangen fra et traditionalistisk samfund til et industrielt. Den situation, der nu beskrives er ofte kaldt postindustrielt. Det kan være, der skal bruges helt andre begreber i analysen af både faktiske og potentielle samarbejdsformer.

Til det teoretiske arbejde i fremstillingen vil jeg endelig sige, at det undrer mig, at f.eks. Francois Lyotard og hans analyser af det postindustrielle samfund ikke er inddraget, ligesom det også forekommer mig mærkeligt, at Vestheims "bagmand" Jürgen Habermas's analyser af forholdet mellem det moderne og det postmoderne er udeladt. De to filosoffer er da ellers centrale i diskussionen af oplysningens dialektik.

I forlængelse af de to foregående afsnit vil jeg i det følgende opholde mig ved det oplysningsbegreb, Vestheim arbejder på grundlag af. Det er Vestheims pointe, at **"folkeoplysningstradisjonen er eit historisk minne som dannar utgangspunktet, og ei nyskaping av denne tradisjonen gjennom**

ein moderne oplysningspolitik ka gi ei forvandling av institusjonen" (p.144). Forvandlingen - som netop ikke er en forandring (jvf.p.144) - finder iflg. Vestheim sted gennem udnyttelsen af det regionale særpræg - gennem brugen den regionale kulturelle kapital. Der er med andre ord tale om en revitalisering af den hensygnende tradition og det folkelige særpræg (p.127). Vestheims greb om oplysningstraditionen finder jeg problematisk, fordi den har reminiscenser af en form for oprindeligstænkning. Adorno og Horkheimer påviste i **Oplysningens dialektik**, hvorledes der i oplysningens fornuft eksisterer en ufornuft i form af en stadig frembringelse af instrumentel fornuft og magt - altså at frigørelsen forvandler sig til sin modsætning, nemlig beherskelse. De forstår denne forvandling som en historisk proces. Habermas tager i sine analyser af **"det moderne"** sit udgangspunkt heri og når frem til, at fornuften kan kritisere sig selv og dermed blive gennemsigtig og frigørende påny og således bidrage til genetablering af universelle normer og værdier. Habermas afviser således på ontologisk grundlag Adornos og Horkheimers historiske pessimisme i forhold til oplysningens muligheder, og han vender sig ligeledes mod senstrukturalister og postmodernister som Foucault og Lyotard, der i forlængelse af Adorno og Horkheimer finder, at oplysningsprojektet er umuligt som universelt projekt. Når jeg fremdrager dette aspekt af teksten, hænger det sammen med, at biblioteket ganske vist er tæt knyttet til oplysningsbegrebet, men heller ikke denne institution er et residual, der eksisterer uberørt af historiske forskydninger, og det er derfor ikke tilstrækkeligt i forhold til folkebibliotekets identitet, dets værdier og dets samfundsmæssige funktion kun at gribe til en ganske vist storslået, men dog bedaget oplysningstradition, der i Vestheims fremstilling egentlig kun har et næsten

romantisk og gennemtæret folkelighedsbegreb som potentiale (jvf.pp.127f.). Et nyt oplysningsprojekt i og omkring biblioteket kunne bl.a. bestå i at tænke begrebet oplysning uden om de universelle og hegemoniske værdiraktater, som ligger implicit hos Vestheim, når han refleksagtigt vender sig mod **"den kommerielle satelittkulturen"** (p.142), og mod markedet (jvf.p53), hvormed han formentlig mener kultur- og informationsindustrien. Dermed reproduceres jo enhedskulturens almene værdisætninger på regionalt niveau - og det er vel næppe meningen. Vi får atter organismetankens forestilling om **tilblivelse, krise og genrejsning** som grundfigur i Vestheims begribelse af oplysnings-tanken. Og vi får også en mangel på afklaring af forholdet mellem det universelle og partikulære.

Hvorledes oplysningens ide om humanitet, værdighed, frihed og demokrati kan genskabes i den epokale omkalfatring, vi oplever, er således stadig et stort spørgsmål. Men det er min opfattelse, at den principielle diskussion af problemet når længst uden de hierarkiseringer og værdiudsagn, der til stadig risikerer at reducere den kulturelle mangfoldighed til en sidste normativ instans. Vestheim taler også for mangfoldighed (jvf.f.eks.p.129), men dementerer den i virkeligheden gennem sin tro på folkelighed og tradition.

Oplysningstanken er også efter Vestheims bog i strid med sig selv. Men diskussionen bliver af den grund ikke mindre vigtig. Det er særdeles relevant at diskutere skæbnefællesskabet mellem bibliotek og oplysning, og det er vigtigt at gøre det endog på filosofisk og teoretisk niveau. Her er Vestheims analyse et godt bidrag, selv om den inviterer til modsigelse.